

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
GJRE

Ελληνική περιοδική
έκδοση για τη
Θρησκευτική Εκπαίδευση

Greek Journal of
Religious Education

ISSN: 2623-4386.

Πληροφορίες για την έκδοση, οδηγίες για τους συγγραφείς και την υποβολή άρθρων / Publication information, instructions for authors and subscription information: <http://www.gjre.gr>

Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα πάλι αλλάζει / Religious Education in Greece is changing again

Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης / Marios Koukounaras Liagkis

* Επίκουρος Καθηγητής, Τμ. Θεολογίας, Ε.Κ.Π.Α., makoulia@theol.uoa.gr

Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2020). Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα πάλι αλλάζει/ Religious Education in Greece is changing again. *ΕλληνικήΠεριοδική Έκδοση για τη Θρησκευτική Εκπαίδευση /Greek Journal of Religious Education*, 3(1), 9-16, DOI: 10.30457/031120201

Σύνδεσμος / link: <https://doi.org/10.30457/031120201>

Όλες οι απόψεις και οι ιδέες που εκφράζονται στην έκδοση είναι απόψεις και ιδέες των συγγραφέων και όχι του εκδότη (Πανελλήνιος Θεολογικός Σύνδεσμος ΚΑΙΡΟΣ-για την αναβάθμιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης). / The opinions and views expressed in this publication are the opinions and views of the authors and not of the publisher (KAIROS - Greek Theological Association for the improvement of the Religious Education).

Το άρθρο μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία και ιδιωτική μελέτη. Απαγορεύεται ρητά η αναπαραγωγή, η αναδιανομή, η πώληση, η εκμετάλλευση ή η διανομή του άρθρου, μέρους ή όλου, σε οποιαδήποτε μορφή και σε οποιονδήποτε. / This article may be used for research, teaching, and private study purposes. Any substantial or systematic reproduction, redistribution, reselling, licensing or distribution in any form to anyone is forbidden.

— ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΤΟ ΠΛΗΡΕΣ ΚΕΙΜΕΝΟ —
— FOLLOWS THE FULL TEXT OF THE ARTICLE —

Η Θρησκευτική Εκπαίδευση στην Ελλάδα πάλι αλλάζει

Religious Education in Greece is changing again

Η Θρησκευτική Εκπαίδευση (Θ.Ε.) στο σχολείο αποτελεί ζήτημα που αφορά την Πολιτεία και σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες την Εκκλησία, ενώ σε άλλες και άλλες θρησκευτικές κοινότητες. Στην Ελλάδα υπήρξε από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους (1830) θέμα της Πολιτείας, η οποία όμως από την προμετωπίδα του συντάγματός της σχετίζεται με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία του Χριστού. Γίνεται για αυτό η Θ.Ε. και θέμα της Εκκλησίας.

Έτσι και αλλιώς, η σχέση Πολιτείας και Εκκλησίας αναπτύχθηκε απροϋπόθετα στην αρένα της Εκπαίδευσης. Για αυτό και σήμερα επιβιώνουν στοιχεία της χριστιανικής παράδοσης στη σχολική ζωή, όπως ο Αγιασμός στην αρχή της χρονιάς, η πρωινή προσευχή, η ορθόδοξη χριστιανική εικόνα στην τάξη κ.ά. Φυσικά, η σχέση αυτή πέρασε διακυμάνσεις από το 1968, με τη επταετή δικτατορία, και με τη μεταπολίτευση, τη δεκαετία του 1980 και στις αρχές του 2000. Επέδρασαν σε αυτές πολλοί παράγοντες, πολιτικοί, κοινωνικοί, εθνικοί, οικονομικοί, αλλά και επιστημονικοί. Αλλά τα ζωντανά θρησκευτικά στοιχεία της σχολικής ζωής αποδείχτηκαν μακροβιότατα και παρέμειναν χωρίς καμία αλλαγή στους τρεις αιώνες που διατρέχει η ιστορία της Θ.Ε. στην Ελλάδα. Σε αυτήν, όμως, η σχέση των δύο άλλαζε πάντα με αφορμή αλλαγές που επιχειρούσε η Πολιτεία, στις οποίες οι παραπάνω παράγοντες επιδρούσαν σαφώς.

Religious Education (R.E.) in school is an issue that concerns the State and, in some European countries the Church, while in other countries it is the State and all the religious communities. In Greece, since the founding of the Modern Greek state (1830), R.E. has been an issue of the State, which, from the forefront of the Constitution is related to the Eastern Orthodox Church; thus, this is why R.E. is also a matter of the Church.

In any case, the relationship between the State and the Church has developed unconditionally in the arena of Education. For this reason, elements of the Christian tradition, such as the 'Blessing of Waters' ceremony at the beginning of the school year, the morning prayer, the Orthodox Christian icon in the classroom, etc., survive in school life. This rapport has fluctuated since 1968, with the seven-year junta, and after 1975 and the predominance of democracy, in the 1980s and early 2000s. Many factors influenced this fluctuation: political, social, national, financial, but also scientific. The living religious elements of school life, however, proved to be very long-lived and remained unchanged in the two centuries of R.E. history in Greece. In this, the rapport between the two (State and Church) always changed on the occasion of changes attempted by the State, in which the above factors clearly played a role.

Μεταρρυθμίσεις του μαθήματος των Θρησκευτικών στην Ελλάδα επιχειρήθηκαν τη δεκαετία του 1960, του 1980, 1990, 2000 και 2010. Από αυτές τελικά μόνο δύο εφαρμόστηκαν, όπως σχεδιάστηκαν, του 1980 και του 2000. Και οι δύο με σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις, του ΠΑ.ΣΟ.Κ.¹ Η πρώτη μεταρρύθμιση, του 1964, με εμπνευστή τον Ευάγγελο Παπανούτσο, παρήγαγε νέα βιβλία τα οποία εφαρμόστηκαν μία χρονιά και κατέληξαν σε πολτοποίηση από τη δικτατορία τέσσερα χρόνια μετά (Περσελής, 1994, σ. 191). Η μεταρρύθμιση του 1992 κατάφερε να ολοκληρωθεί μόνο στο Λύκειο, το 1998, και πάλι με κυβέρνηση του ΠΑ.ΣΟ.Κ. (Κουκουνάρας Λιάγκης, 2019, σσ. 39-41). Η δεύτερη που εφαρμόστηκε, με πολλές αντιδράσεις, ήταν αυτή των ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ στο Δημοτικό και Γυμνάσιο την πρώτη δεκαετία του 2000. Η τελευταία μεταρρύθμιση του «Νέου Σχολείου» της Α. Διαμαντοπούλου, που άρχισε το 2011 πιλοτικά στο Δημοτικό και Γυμνάσιο κατέληξε να διακοπεί βίαια. Όταν εφαρμόστηκαν το 2016-17 τα ΠΣ των Θρησκευτικών και του Δημοτικού-Γυμνασίου και Λυκείου, κατέληξαν να κριθούν αντισυνταγματικά από το Συμβούλιο της Επικρατείας στο οποίο προσέφυγαν η Π.Ε.Θ.² μαζί με γονείς και τον Μητροπολίτη Πειραιώς (Αποφάσεις 660/2018,

Reformations of the R.E. in Greece were attempted in the 1960s, 1980s, 1990s, 2000s, and 2010s. Among all these reforms, only two were applied as designed; the ones of 1980 and 2000, both with the social-democratic governments of PASOK. The first reform, in 1964, inspired by Evangelos Papanoutsos, produced new school textbooks which were implemented for a year and ended up being pulped by the military junta four years later (Perselis, 1994, p. 191). The reformation of 1992 managed to be completed only in the Lyceum, in 1998, again with a government of PA.SO.K.¹ (Koukounaras Liagkis, 2019, pp. 39-41). The second to be implemented, with many reactions, was that of ‘Interdisciplinary Common Framework of the Curricula’ in the Elementary and High School in the first decade of 2000. The last reformation of the “New School” of A. Diamantopoulou, which began in 2011 as a pilot in the Elementary and High School ended abruptly. When they were implemented in 2016-17, the Curricula of R.E. of both the Elementary and Secondary School ended up being judged unconstitutional by the High Administrative Court of State to which the Panhellenic Association of Theologians² together with parents and the Metropolitan of Piraeus appealed the Curricula (Decisions 660/2018, 926/2018,

1 Το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα ήταν σοσιαλδημοκρατικό ελληνικό πολιτικό κόμμα, που ήταν ένα από τα δύο κυρίαρχα κόμματα του πολιτικού σκηνικού της Ελλάδας, μέχρι το 2012. Ιδρύθηκε το 1974 από τον Ανδρέα Παπανδρέου.

2 Η Πανελλήνιος Ένωση Θεολόγων είναι επιστημονικό και συνδικαλιστικό Σωματείο, που ιδρύθηκε το 1950 ως «Ένωσις Ελλήνων Θεολόγων». Το 1961 με την τροποποίηση του καταστατικού μετονομάστηκε και έλαβε τον τίτλο «Πανελλήνιος Ένωσις Θεολόγων» (ΠΕΘ), ονομασία την οποία διατηρεί μέχρι σήμερα.

1 The Panhellenic Socialist Movement was a social democratic Greek political party, which was one of the two dominant parties in the Greek political scene, until 2012. It was founded in 1974 by Andreas Papandreou.

2 The Panhellenic Association of Theologians is an all-union and trade union association, founded in 1950 as the “Association of Greek Theologians”. In 1961, with the amendment of the inner regulations, it was re-mapped and received the name “Panhellenic Association of Theologians” (PETH).

926/2018, 1749/2019, 1750/2019).

Οι αντιδράσεις της επίσημης Εκκλησίας (Αρχιεπίσκοπος και Ιερά Σύνοδος) στις μεταρρυθμίσεις, και σε όσες επιχειρήθηκαν και σε όσες εφαρμόστηκαν κανονικά, αποτέλεσαν για ευνόητους λόγους αφορμές για διάλογο μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας. Αυτός μέχρι και το 2016-17 γινόταν κυρίως για τα σχολικά εγχειρίδια, για τα οποία προβλέπεται από τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδος (Ν.590/1977) να γνωμοδοτεί η Εκκλησία ώστε να μη θίγεται η δογματική της διδασκαλία. Μόνο τα τελευταία χρόνια, από το 2016 και μετά, φαίνεται να υπάρχει ένας διαρκής διάλογος με την Εκκλησία, ο οποίος συντηρείται και από το Υ.ΠΑΙ.Θ., με την υπαγωγή της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης κυρίως στη Γενική Γραμματεία Θρησκευμάτων, η οποία και προφανώς συνδράμει τη Γενική Γραμματεία Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Γίνεται, έτσι, πασιδηλό ότι η Θ.Ε. δεν είναι αποκλειστικά ζήτημα μόνο της Πολιτείας και αυτό αρύεται και από τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, που έκριναν αντισυνταγματικά τα ΠΣ του 2016-17 και καθαρά απαιτούν ένα μάθημα για Ορθόδοξους χριστιανούς, ομολογιακό, που να σκοπεύει στην καλλιέργεια της Ορθόδοξης συνείδησης σύμφωνα με το Σύνταγμα και τον νόμο της Εκπαίδευσης (Ν.1566/1985).

Σε αυτό το πλαίσιο που έχει διαμορφωθεί, η Θ.Ε. αλλάζει και πάλι στην Ελλάδα. Αρχίζει αυτήν την περίοδο ο σχεδιασμός νέων Α.Π.Σ., τα οποία καλούνται να ακολουθήσουν τους βασικούς οριζόντιους προσανατολισμούς της νέας μεταρρύθμισης του ελληνικού σχολείου και να διαμορφωθούν ώστε να υποστηρίξουν τους μαθητές και τις μαθήτριες να:

1749/2019, 1750/2019).

The reactions of the official Church (Archbishop and the Holy Synod) to the reformations - to those attempted and those properly implemented - were, for obvious reasons, grounds for dialogue between the State and the Church. Until 2016-17, this was mainly for the textbooks which, being provided for by the Statutory Charter of the Church of Greece (Law 590/1977) allowed the Church to give its opinion so that the dogmas of the Church are not affected. In recent years, since 2016 onwards, there seems to be a constant dialogue with the Church, which is also maintained by the Ministry of Education and Religious Affairs, with the inclusion of R.E. mainly in the General Secretariat of Religious Affairs, which obviously assists the General Secretariat of Primary and Secondary Education. It becomes, thus, obvious that R.E. is not exclusively a matter of the State and this also derives from the decisions of the High Administrative Court of State, which ruled the 2016-17 Curricula unconstitutional and clearly require a confessional subject for Orthodox Christians students aiming towards the 'cultivation of the (Orthodox) religious consciousness' according to the Constitution and the law of Education (Law 1566/1985).

In the above context in which R.E. has been formed in Greece, it is changing again according to a new framework which is common for all subjects and was published by the Institute for Educational Policy (2020) in October 2020. The designing of new Curricula is now beginning, and the published guidelines address a need to follow the basic horizontal orientations of the new

- αποκτήσουν δεξιότητες αναστοχαζόμενων ανθρώπων που μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν, πώς να ερευνούν και πώς να γίνονται δημιουργικοί και αποτελεσματικοί,

- καλλιεργήσουν δεξιότητες με τις οποίες θα αξιοποιούν τις γνώσεις τους και θα παράγουν νέα γνώση,

- λαμβάνουν αποφάσεις που βασίζονται σε επιστημονικά δεδομένα,

- αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες και να λειτουργούν αυτόνομα στη σχολική τάξη και στη ζωή τους,

- αποκτήσουν αυτοεκτίμηση, αυτοπεποίθηση, ενσυναίσθηση και ανθεκτικότητα, ώστε να είναι ικανοί να συνδέονται και να επικοινωνούν με τους άλλους,

- αναγνωρίσουν αξίες και να συνειδητοποιήσουν αρχές, ώστε να αποκτήσουν συναίσθηση ευθύνης και να προετοιμαστούν ως ενεργοί πολίτες,

- συμμετέχουν σε δρώμενα και πρακτικές που παραπέμπουν στην ανάγκη ενεργοποίησης όλων για την αντιμετώπιση των μεγάλων προκλήσεων της εποχής που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες (κατασπατάληση φυσικών πόρων, μόλυνση, προσφυγιά, επιδημίες κ.ά).

Κι όμως, μετά τις αποφάσεις του ΣτΕ ο πρώτος προσανατολισμός δεν φαίνεται να μπορεί να υπηρετηθεί πια από τη Θ.Ε. Σύμφωνα με το ΣτΕ η Θ.Ε. δεν μπορεί να επιδιώκει οι μαθητές και οι μαθήτριες «να αποκτήσουν δεξιότητες αναστοχαζόμενων ανθρώπων που μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν και πώς να ερευνούν»...« διασφαλίζοντας συνεκτικούς δεσμούς εντός και μεταξύ των γνωστικών αντικειμένων αλλά και μεταξύ γνωστικών πεδίων», ενώ ρητά και πολλάκις αναφέρεται στις αποφάσεις του ΣτΕ ότι η Θ.Ε. στο ελληνικό σχολείο, επειδή σκοπεύει στην καλλιέργεια της Ορθόδοξης θρησκευτικής συνείδη-

reform of the Greek school and to be formed in such ways in order to support the students to:

- acquire the skills of reflectiveness on learning how to learn, how to research and how to become creative and effective,

- cultivate skills on how to use their knowledge and produce new knowledge,

- make decisions based on scientific data,

- take initiatives and operate autonomously in the classroom and in their lives,

- gain self-esteem, confidence, empathy and resilience, so that they are able to connect and communicate with others,

- recognize values and realise principles, in order to gain a sense of responsibility and prepare them to be active citizens,

- participate in events and practices that refer to the need to activate everyone to address the great challenges of the time that concern modern societies (waste of natural resources, pollution, refugees, epidemics, etc.).

And yet, after the decisions of the High Administrative Court of the State, the first orientation no longer seems to be able to be served by R.E.. According to the High Administrative Court of the State, R.E. cannot aim for students to “acquire the skills of reflectiveness on learning how to learn and how to research”, “ensuring coherent links within and between subjects but also between fields”, as the published framework of the new Curricula states. The reason is that, according to the Court’s decisions, R.E. in the Greek school due to its intention to cultivate

σης, δεν επιτρέπεται να αποσκοπεί «στην παροχή πληροφοριών ή την επεξεργασία γνώσεων ή την ανάπτυξη προβληματισμών ιστορικής, θρησκευτικής ή κοινωνιολογικής φύσεως (αντικείμενο άλλωστε άλλων μαθημάτων)» (1749/2019) ούτε στον αναστοχασμό, γιατί «με τον επιδιωκόμενο δι' αυτού «αναστοχασμό» των μαθητών (ηλικίας 8-16 ετών), η εν λόγω απόφαση (ΠΣ 2016) κλονίζει την ορθόδοξη χριστιανική συνείδηση» (926/2018).

Περιορίζοντας μάλιστα τους σκοπούς και το περιεχόμενο του μαθήματος «αποκλειστικά για ορθόδοξους μαθητές» φαίνεται να είναι δύσκολο, επιπλέον, να σχεδιαστούν Α.Π.Σ. με βάση τις αρχές της «Συνοχής» (αρχές διασύνδεσης των γνωστικών αντικειμένων και της διεπιστημονικής προσέγγισης) και «Συμπερίληψης» (οι ταυτότητες αναγνωρίζονται και αξιοποιούνται χωρίς διακρίσεις και διαχωρισμούς), που είναι βασικές στο πλαίσιο αρχών που δημοσίευσε το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (2020) τον Οκτώβριο του 2020.

Όλα αυτά, την ώρα που στην Ευρώπη προχωρούν σε νέες αλλαγές στη Θ.Ε.. Στην Αγγλία, για παράδειγμα, φαίνεται να βλέπουν το μέλλον της Θ.Ε. στην ένταξη της διδασκαλίας και των κοσμοθεωριών (worldviews) επιπλέον των θρησκευτικών (CoRE, 2018; Cooling, Bowie, & Panjwani, 2020). Στη Νορβηγία, από την άλλη, που έχει εντάξει εδώ και δεκαετίες τη διδασκαλία των κοσμοθεωριών στη χριστιανική Θ.Ε., που παρέχει σε όλους τους μαθητές και τις μαθήτριες στο σχολείο, αναθεωρούν το ΠΣ με βάση τη θεωρία των «μεγάλων ιδεών» (Basic Ideas) (Wiggins & McTighe, 2006; Bråten & Everington, 2019). Στη Γερμανία, ακόμη, σε κρατίδια με ομολογιακή Θ.Ε. προωθείται πια η «συνεργατική διδασκαλία» (Biesinger, Schweitzer, & Boschki,

the Orthodox religious consciousness, is not allowed as its aim “the provision of information or the processing of knowledge or the development of issues of historical, religious or sociological nature (content of other subjects)” (1749/2019) and it is not allowed to encourage the students to reflect because “with the intended reflection of the students (aged 8-16 years), the Curriculum (2016) shakes the orthodox Christian consciousness” (926/2018).

In fact, limiting the aims and content of the subject “exclusively for Orthodox students” seems to complicate the development of the new Curricula, in addition to the principles promoted by the new Curricula which is based on the principles of “Cohesion” (principles of interconnection of subjects and the interdisciplinary approach) and “Inclusion” (identities are recognized and used without discrimination and segregation) (I.E.P., 2020)

All this, is happening at a time when in Europe new changes in R.E. are taking place; In England, for example, they seem to see the future of R.E. in the integration of teaching worldviews in addition to religions (CoRE, 2018; Cooling, Bowie, & Panjwani, 2020). In Norway, on the other hand, which has for decades incorporated the teaching of worldviews into a Christian R.E., which is provided to all students at school, they have revised the curriculum based on the theory of “big ideas” (Big/ Core Ideas) (Wiggins & McTighe, 2006; Bråten & Everington, 2019). In Germany in states still with confessional R.E. the “Cooperative teaching” (Biesinger, Schweitzer, & Boschki, 2015) between

2015) μεταξύ των χριστιανικών εκκλησιών (denominational-cooperative teaching -Konfessionell-kooperativer Unterricht), διαπιστώνοντας τα ζητήματα που δημιουργεί ο διαχωρισμός των μαθητών και η ανάγκη για επικοινωνία στο σχολείο. Στο Αμβούργο ήδη το μάθημα είναι ένα και ονομάζεται «Θ.Ε. για όλους» (Religious Education for all)

Είναι φανερό ότι το νέο εγχείρημα στην Ελλάδα δεν είναι εύκολο, γιατί ακριβώς απαυγάζει τη διαλεκτική σχέση μεταξύ Πολιτείας και Εκκλησίας, ενώ απαιτεί την προσαρμογή της Θ.Ε. σε ένα νέο παιδαγωγικό πλαίσιο, το οποίο επιτάσσουν οι δικαστικές αποφάσεις, που διαμορφώθηκαν, βέβαια, από νομικούς χωρίς κανένα παιδαγωγικό υπόβαθρο και καμία γνώση για το θρησκευτικό παιδαγωγικό πλαίσιο, στο οποίο ανήκει και η ελληνική Θ.Ε.. Ακόμη πιο δύσκολο είναι να ληφθεί υπόψη ότι στο σχολείο του μέλλοντος ένα μάθημα που διδάσκει τη θρησκεία θα προϋποθέτει διαχωρισμό των μαθητών σε Ορθόδοξους Χριστιανούς και μη, ενώ αυτό δεν είχε γίνει ποτέ στην Ελλάδα. Ακόμη δυσκολότερη είναι η συνθήκη που θέτουν οι αποφάσεις ότι είναι δεδομένη η πίστη και ορθόδοξη συνείδηση των παιδιών στο σχολείο, επειδή βαπτίζονται και μεγαλώνουν σε χριστιανικό περιβάλλον, ενώ η σχέση τους με την Εκκλησία είναι μικρή ή και ανύπαρκτη. Περισσότερο τελικά από όλα, είναι δύσκολο να ληφθεί χωρίς προϋποθέσεις υπόψη η ίδια η αναφορά του συντάγματος στην «θρησκευτική συνείδηση» σε σχέση με την Εκπαίδευση, που αντικατοπτρίζει παλαιότερες δεκαετίες. Πρόκειται ουσιαστικά για μία αξιωματική αντίληψη ότι η εκπαίδευση πετυχαίνει να καλλιεργήσει τη θρησκευτική συνείδηση. Ποιος επιστήμονας, παιδαγωγός, ψυχολόγος, νευροεπιστήμονας, κοινωνιολόγος ή θεολόγος μπορεί να μι-

the Christian churches (denominational-cooperative teaching -Konfessionell-kooperativer Unterricht) is now being promoted, recognising the issues posed by the separation of students and the need for communication in school. In Hamburg the subject is already called “R.E. for everyone” (Religious Education for everyone)

It is obvious that the new endeavor in Greece is not easy, because it justifies the dialectical relationship between the State and the Church, while it requires the adaptation of the R.E. in a new pedagogical framework, which is required by the Court’s decisions, which were formed, of course, by judges without any pedagogical background and no knowledge of the religious-pedagogical framework, within which the Greek R.E. belongs. It is even more difficult to take into account that in the school of the future a subject that teaches religion will presuppose the separation of students into Orthodox Christians and non-Orthodox, whereas this had never been the case in Greece. What is even more difficult, is the condition set by the court’s decisions that the faith and orthodox consciousness of the children are considered a given at school, because they are baptized and brought up in a Christian environment, while their relationship with the Church is minimum or non-existent. After all, it is difficult to unconditionally take into account the very reference of the Constitution to the “religious consciousness” in relation to Education, which reflects past decades. It is essentially an axiomatic notion that education succeeds in cultivating religious consciousness. Which scientist, educator, psychologist, neuroscientist, sociologist or theologian can provide research data on this I wonder?

λήσει με ερευνητικά δεδομένα για αυτό, πραγματικά αναρωτιέμαι.

Σε αυτή τη συγκυρία, συμπληρώνονται δέκα χρόνια από την ίδρυση του Πανελληνίου Θεολογικού Συνδέσμου ΚΑΙΡΟΣ-για την αναβάθμιση της θρησκευτικής εκπαίδευσης, που υπήρξε σημαντικός παράγοντας, από την ίδρυση του, στη διαμόρφωση της Θ.Ε.. Για αυτό σε αυτό το τεύχος, σημαντικοί για εμάς άνθρωποι που ενεπλάκησαν σε διάφορες θέσεις και με διαφορετικούς τρόπους στην πορεία του ΚΑΙΡΟΥ ή γνωρίζουν την παρέμβαση του ΚΑΙΡΟΥ στην Εκπαίδευση την τελευταία δεκαετία γράφουν για τον ΚΑΙΡΟ, ή με αφορμή αυτόν, παρεμβάσεις και άρθρα σχετικά με τη Θ.Ε.. Ο Μιλτιάδης Κωνσταντίνου, ο Πέτρος Βασιλειάδης, ο Χρήστος Καρακόλης, η Εύη Βουλγαράκη-Πισίνα, ο Χριστόφορος Παπασωτηρόπουλος, ο Δημήτρης Μόσχος, ο Κωστής Παπαϊωάννου, η Βασιλική Μητροπούλου, ο Θανάσης Παπαθανασίου, οι Απόστολος Μπάρολος και Βάσω Γώγου, και ο Γιώργος Παπαδόπουλος συμβάλλουν στο αφιέρωμα, διαμορφώνοντας ένα μωσαϊκό αναμνήσεων και συναντήσεων, αλλά και απόψεων για τη Θ.Ε., που μπορούν να συντελέσουν στην εξέλιξη της Θ.Ε. στην Ελλάδα και τη θεολογική θεμελίωσή της. Το αφιέρωμα κοσμούν πίνακες της Βάσως Γώγου, ενώ το πρώτο σχέδιο, που έκανε η ζωγράφος ως λογότυπο του συνδέσμου, περιέχεται στο εσώφυλλο.

Είναι όμως σημαντικό ότι σε αυτό το τεύχος παρουσιάζονται στην κύρια ύλη του τέσσερις εμπειρικές έρευνες για τη Θ.Ε. επιβεβαιώνοντας την ανάγκη για έρευνα στο πεδίο, αιτία για την οποία ο ΚΑΙΡΟΣ ίδρυσε το περιοδικό ΕΛΘΕ/ GJRE. Παρουσιάζουμε έρευνες από τη Βρετανία (Ουαλία), την Αυστραλία και την Ελλάδα. Ο Leslie Francis επιχειρεί να μελετήσει την επίδραση της πίστης στον

At this juncture, it is ten years since the founding of the Greek Theological Association KAIROS - for the improvement of Religious Education, which has been an important factor, since its foundation, in the formation of R.E.. For this reason, in this issue, important people for us, who have been involved in different positions and in different ways in the KAIROS Association or know the intervention of KAIROS Association in Education in the last decade, have written articles about KAIROS or about R.E. Miltiadis Konstantinou, Petros Vassiliadis, Christos Karakolis, Evi Voulgaraki-Pisina, Christoforos Papatotiropoulos, Dimitris Moschos, Kostis Papaioannou, Vasiliki Mitropoulou, Thanasis Papathanasiou, Apostolos Barlos and Vasso Gogou, and Giorgos Papadopoulos contribute to the tribute in the formation of a mosaic of memories and meetings, but also of opinions about R.E. that can contribute to the improvement of R.E. in Greece and its theological foundation. The tribute is decorated with paintings by Vasso Gogou, while the first drawing made by the painter as a logo of the association, is included in the inside cover.

However, it is important to state that in this issue, four empirical researches for R.E. are presented in its main body, confirming the need for research in the field, a reason for which KAIROS founded the GJRE. We present surveys from Britain (Wales), Australia and Greece. Leslie Francis attempts to study the effect of believing in God on the

Θεό στην ψυχολογική υγεία των εφήβων. Ο Richard Rymarz εξετάζει τις απόψεις των μαθητών για τη χρήση διαδικτυακών πηγών στη Θ.Ε. Ο Ναζίρ-Παύλος Ναζάρ ερευνά τη διδασκαλία επίμαχων ζητημάτων στη Θ.Ε.. και τη σχετική εκπαίδευση-επιμόρφωση των εκπαιδευτικών. Ο Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης καταδεικνύει τη συνέργεια της Κοινωνικής Παιδαγωγικής και της Θρησκευτικής Εκπαίδευσης (Θ.Ε.) στην Εκπαίδευση μελετώντας την προσωπική και συλλογική αλλαγή, που μπορεί να προκαλέσει η Θ.Ε. και την προληπτική λειτουργία της στη διαχείριση των νέων παγκόσμιων συνθηκών από τους νέους.

psychological health of adolescents. Richard Rymarz examines students' views on the use of online resources in R.E.. Nazir-Pavlos Nazar investigates the teaching of controversial issues in R.E. and the relevant education-training of teachers. Marios Koukounaras Liagkis demonstrates the synergy of Social Pedagogy and Religious Education (R.E.) in Education by studying the personal and collective change that R.E. can cause as well as its preventive function in the management of new global conditions by young people.

Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης
Υπεύθυνος Σύνταξης/ Έκδοσης
Οκτώβριος 2020

Marios Koukounaras Liagkis
Editor-in-Chief
October 2020

Βιβλιογραφία / References

- Biesinger, A., Schweitzer, F., & Boschki, R. (2015). Evangelisch-katholischer (konfessionell-kooperativer) Religionsunterricht. *Lernen & Lehren*, 41(8/9), 11-17.
- Bråten, O. M., & Everington, J. (2019). Issues in the integration of religious education and worldviews education in an intercultural context. *Intercultural Education*, 30(3), 289-305.
- Commission on Religious Education (CoRE). (2018). Religion and Worldviews: The Way Forward. London: Religious Education Council.
- Cooling, T., Bowie, B., & Panjwani, F. (2020). *Worldviews in Religious Education*. London: Canterbury Christ Church University-Theos.
- Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.). (2020). Πλαίσιο αρχών για την εκπόνηση των νέων Προγραμμάτων Σπουδών. Ανακτήθηκε 26 10 2020 από <http://iep.edu.gr/el/deltia-typou-genika/plaisio-arxon-gia-tin-ekponisi-ton-neon-programmaton-spoudon>
- Κουκουνάρας Λιάγκης, Μ. (2019). *Τι Θρησκευτικά χρειάζεται Εκπαίδευση σήμερα;*. Αθήνα: Gutenberg.
- Περσελής, Ε. (1994). *Χριστιανική Αγωγή και σύγχρονος κόσμος*. Αθήνα: Αρμός.
- Wiggins, G., & McTighe, J. (2006). *Understanding by Design* (2η εκδ.). Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.